

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ МЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

За допомогою історико-наукового аналізу розкрито передумови появи вітчизняної метеорологічної служби. Окреслено науково-організаційний період її становлення. Зазначено про головний вітчизняний осередок із вивчення питань метеорології в першій чверті ХХ ст. Особливу увагу зосереджено на 1918–1927 рр. Зауважено про роль одного з її організаторів – В. Порицького. Досліджено внесок діяча в розвиток метеорології.

Ключові слова: метеорологія; метеорологічна служба; передумови появи; становлення; осередок; В. Порицький.

Історія розвитку метеорології в Україні розпочалася ще в ХІХ ст. Ініціатором і творцем першої метеорологічної мережі в Україні став видатний український учений – геофізик О. Клосовський, який створив першу метеорологічну обсерваторію в Одесі [1, с. 3–4]. Його приклад та ініціатива були підтримані Географічним товариством і дали поштовх для створення інших місцевих метеорологічних мереж. Значний внесок у розвиток метеорологічної науки зробили українські вчені-метеорологи – М. Акімович, Е. Бурман, Г. Переліт, А. Раєвський та ін.

Зважаючи на актуальність теми, питанням становлення та розвитку вітчизняної метеорологічної служби присвячено чимало праць вітчизняних дослідників. Вони порушують різні аспекти її діяльності. Так, Т. Р. Грищенко зауважує, що біля витоків вітчизняної метеорології стояв Сільськогосподарський учений комітет України, правонаступником якого є сучасна Національна академія аграрних наук України [2]. С. М. Шевчук в історичних розвідках наукової діяльності професора М. Самбікіна зупиняється на його суттєвих доробках щодо становлення метеорологічної науки в Україні взагалі, оскільки вважає вченого фундатором агрокліматичного напрямку в вітчизняній науці, зокрема на Полтавщині, де наукові студії М. Самбікіна стали почат-

ком систематичних метеорологічних досліджень і географії ВНЗ [3].

Метою дослідження є проведення історико-наукового аналізу науково-організаційного періоду становлення метеорологічної служби в Україні крізь призму діяльності відповідних структурних підрозділів та ключових осіб.

Значення метеорології для національного господарства й охорони навколишнього середовища важко переоцінити. Ще за уряду Центральної Ради при Міністерстві земельних справ діяв відділ дослідної справи, а при ньому функціонували ще три відділи: метеорологічний, ґрунтознавства та природничий із ботанічною секцією [4, с. 3]. Уже в наказі по Міністерству земельних справ № 29 від 30 грудня 1918 р. наголошувалося: «Гетьманське Міністерство Земельних Справ, що з травня 1918 року ... майже припинило налагоджену вже діяльність ... Метеорологічного Відділу. ... За минулі півроку майже виключно виявлялася в канцелярській роботі по складанню та перероблюванню обрахунків...». Однак пунктом 4 цього документа з 1 січня 1919 р. виконувачем обов'язків очільника Метеорологічного бюро призначався М. Данилевський та звільнявся з посади в. о. завідувача Метеорологічного відділу К. Слефогт (п. 5) [5].

У § 22 затвердженого 27 січня 1919 р. «Статуту Вченого комітету Народного міністерства земельних справ» зазначається, що Комітет поділявся на сім відділів: 1) лісовий, 2) дослідної справи; 3) ботанічний (із секцією фітопатології); 4) зоологічний (із секцією ентомології); 5) ґрунтознавства; 6) гідрогеологічний та 7) метеорологічний [6]. До кола компетенції останнього планувалося ввести, «... крім сільськогосподарської метеорології, ... також лісову метеорологію, гідрометеорологію...» [7, арк. 12–14]. Але вже через півроку, 2 травня 1919 р., було затверджено новий «Статут Сільськогосподарського вченого комітету Народного комісаріату земельних справ», відповідно до якого діяльність Комітету зосереджувалася в 11 секціях (§ 22). 3-поміж них під № 8 значиться й метеорологічна [8]. Головною метою її діяльності став розгляд метеорологічних питань, що мають прикладне значення «... для справи як сільського, так і народного господарства». Робота проводилася у таких напрямках: «а) докладне виявлення кліматичних і метеорологічних (геофізичних) умов країни; б) Виявлення фізичних умов оточення, у якому відбувається життя рослин і різних організмів, як корисних, так і шкідливих для господарства, для відповідного доцільного їх використання; в) докладне виявлення, вивчення, удосконалення й поширення між громадськістю засобів захисту й боротьби зі шкідливими явищами повітря».

Відповідно до окреслених завдань, до функцій Метеорологічної секції належали: «1) організація державної метеорологічної сітки як єдиного доцільно-збудованого організму й керування нею; 2) зібрання й систематичне опрацювання матеріалів із метеорології та кліматології України; 3) організація та керування службою сільськогосподарської метеорології; 4) організація певної єдиної гідрометеорологічної служби; 5) організація й упровадження служби завбачення погоди» [7, арк. 9–11].

Слід зазначити, що з перших днів своєї діяльності Сільськогосподарський учений комітет України значну увагу приділяв питан-

ням метеорології. Унаслідок проведеної ним організаційної діяльності Декретом Ради народних комісарів від 19 листопада 1921 р. його метеорологічну секцію – «Укрмет» – було оголошено центром метеорологічної служби України [9, с. 32]. На початку наступного року він мав фактично лише назву та службове приміщення в Києві по вулиці Софіївській, 18, заповнене архівними документами. Сповна відчувався брак не лише коштів, а й безпосередніх виконавців. Штат організації, що складався з чотирьох працівників, невдовзі скоротився на половину. Саме за таких обставин до роботи в «Укрмет» долучився В. Порицький (1900–1953).

Основним завданням «Укрмет» було застосування мережі геофізичних станцій одночасно з розбудовою центрального апарату. Протягом 1922 р. було здійснено реорганізацію колишніх земських метеорологічних бюро в губернські відділи та відкриття в тих населених пунктах, де їх раніше не існувало. Так, у перші місяці роботи В. Порицькому вдалося відновити діяльність напівзруйнованої Кременчуцької метеостанції, за що він отримав подяку, а за сумлінне продовження розпочатої на місцях справи був призначений у липні того ж року на посаду секретаря «Укрмет». Керівництво службою здійснював М. І. Данилевський.

Разом з одностудіями В. Порицький захопився новою та цікавою роботою, результати якої були відзначені на Першій конференції української метеослужби в березні 1923 р. 3-поміж здобутків відмічалися наявність в Україні понад 80 працюючих станцій і 7 новоорганізованих аерологічних пунктів. Крім того, їм вдалося за допомогою саморобних приладів відкрити першу в СРСР приймальну радіостанцію служби погоди. Зусилля новаторів поширилися на організацію в Києві геофізичної бібліотеки та музею метеорологічної служби, який став першим у Радянському Союзі.

Від грудня 1921 р. регулярно виходив декадний бюлетень, у якому йшлося про умови вирощування сільськогосподарських культур,

розповсюдження шкідників, наслідки фенологічних спостережень [10, с. 56]. Із приходом до редакції В. Порицького почали виходити щомісячні та щоденні збірники, які, поряд із докладною інформацією про Україну, надавали відомості про погоду на європейському континенті, територіях Малої Азії та Півночі Африки. Видання готували за західно-європейським зразком. Вони відповідали світовим стандартам. Роботу українських фахівців помітили чеські колеги, які через Товариство сприяння науковому зв'язку із закордоном попросили дозволу «Укрмет» запозичити їхній досвід із розвитку й організації служби. У 1924 р. зусиллями В. Порицького було організовано видання першого в СРСР науково-популярного часопису «Погода й життя» [11], що став своєрідним літописом історії «Укрмет». На його сторінках наводилися подробиці наукових експедицій, зазначалися особливості клімату в різних кутках світу, надавалися поради з дотримання здорового способу життя тощо.

У середині 20-х рр. минулого століття працівники «Укрмет» налагодили обмін видань із багатьма геофізичними установами світу: Німецькою морською метеослужбою, Чехословацьким метеоцентром, Королівським метеорологічним інститутом Бельгії, Вашингтонським бюро погоди, метеослужбою Бразилії та ін. Так, англійський щомісячник «The Meteorological Magazine» інформував читачів про появу ще одного наукового центру на мапі Європи: «... потік метеорологічних видань з Росії, що його було припинено на декілька років війною, відновився з повною силою, але замість, щоб виходити майже виключно з Головної фізичної обсерваторії, сповіщення надходять з багатьох місцевих центрів. Ми несподівано одержали силу видань від Метеорологічної служби України... Місячний огляд погоди чудовий: він містить декадні відомості для всіх станцій, щоденні спостереження *in exstenco* в Києві, Харкові, Одесі і щоденні спостереження з найменшими подробицями для інших обраних станцій» [12].

Діяльність «Укрмет» отримала високу оцінку Міжвідомчого метеорологічного комітету СРСР. На Геофізичному з'їзді СРСР, який відбувся в травні 1925 р. в Москві, відзначалося, що саме українським метеорологам належала велика заслуга в справі винаходу нових організаційних форм. Отже, Україна посіла перше місце в післяреволюційному об'єднанні метеорологічної служби. 6 лютого 1927 р. на адресу святкового засідання з приводу п'ятирічного ювілею «Укрмет», що відбулося в приміщенні Всеукраїнської академії наук, надійшла вітальна телеграма академіка Л. С. Берга, у якій зауважувалося: «Я є завзятим читачем Ваших видань і зміг оцінити ту величезну роботу, яку Ви («Укрмет». – *Авт.*) зробили за останні п'ять років». Слід відмітити, що значний внесок у цьому належить В. Порицькому. У 1926 р. його було обрано дійсним членом державного Російського географічного товариства.

Гідрометеорологія в Україні вийшла на новий якісний рівень, потребувала вирішення принципових питань, що стосувалися структури служби. В. Порицький висунув щодо цього низку вимог: перерозподіл роботи з рівномірним навантаженням апарату, організація наукової діяльності й поглиблення досліджень, відмова від виконання трудомістких завдань і визначення пріоритетів у конструюванні та перевірці спеціальних приладів.

Упродовж усього життя В. Порицький не полишав питання метеорології. Заклав Безпалівську дослідну станцію з боротьби зі сніговими заметами, заснував оптично-сигналізаційну секцію визначення видимості залізничних сигналів за різних умов стану атмосфери, добирав і готував кадри телеграфістів. Але сповна розкрити свій потенціал у справі української метеорології В. Порицькому не вдалося. На заваді стали переслідування, часті зміни місця роботи, арешти тощо. Однак, попри все, внесок цієї багатогранної особистості в розвиток вітчизняної метеорологічної служби є беззаперечним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Юрим М. Ф. Метеорологія і кліматологія : [навч. посіб.] / М. Ф. Юрим. – Львів : ЛДУ БЖД, 2011. – 104 с.
2. Грищенко Т. Р. Сільськогосподарський вчений комітет України у витоків вітчизняної метеорології / Т. Р. Грищенко // Професор В. О. Поггенполь – учений, метеоролог, фенолог, кліматолог, викладач, інспектор Уманського училища землеробства і садівництва : матеріали круглого столу, 18 верес. 2014 р., м. Умань / М-во аграр. політики і продовольства України, Уманс. нац. ун-т сад-ва, Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; уклад. : В. А. Вергунов, Т. М. Підгайна, С. В. Нижник ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Умань, 2014. – С. 79–82.
3. Шевчук С. М. Професор Михайло Самбікін – фундатор української агрометеорологічної науки / С. М. Шевчук // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2009. – № 1. – С. 184–188.
4. Праці Сільськогосподарського вченого комітету України. – 1920. – Т. 1. – С. 3–16.
5. ЦДАВО України, ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 303–304.
6. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 9, арк. 96–97.
7. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 9–14.
8. ЦДАВО України, ф. 1230, оп. 2, спр. 1, арк. 22–25.
9. Порицький В. Метеорологічна секція С.-г. наукового комітету («Укрмет») / В. Порицький // Вісник сільськогосподарської науки. – 1922. – Ч. 1. – С. 32–33.
10. Порицький В. Метеорологічна секція С.-г. наукового комітету («Укрмет») / В. Порицький // Вісник сільськогосподарської науки. – 1923. – Т. II. – Ч. 1–2. – С. 56–57.
11. Сільськогосподарські періодичні видання в Україні. 1918–1940 : Журнали, «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Праці» : наук.-доп. ретросп. бібліор. покажч. / НААН, ДНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, О. П. Анікіна ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К. : Нілан-ЛТД, 2012. – С. 13.
12. Шуйський І. Біля витоків Української гідрометеослужби / І. Шуйський // Реабілітовані історією. Харківська область. – К. ; Х., 2008. – Кн. 1, ч. 2. – С. 120–127.

В. П. Шульга, Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НАН Украины, г. Киев, Украина

НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ СТАНОВЛЕНИЯ МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В УКРАИНЕ

С помощью историко-научного анализа раскрыты предпосылки появления отечественной метеорологической службы. Охарактеризован научно-организационный период становления. Указано о главном отечественном центре по изучению вопросов метеорологии. Особое внимание сосредоточено на 1918–1927 гг. Замечено о роли одного из ее организаторов – В. Порицкого. Исследован вклад деятеля в развитие метеорологии.

Ключевые слова: метеорология; метеорологическая служба; причины возникновения; становление; центр; В. Порицкий.

V. P. Shulga, National Scientific Agricultural Library of Nation Academy of Science, Kiev, Ukraine

THE SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF FORMATION THE WEATHER SERVICE IN UKRAINE

The appearance prerequisites for the national meteorological service are revealed by using historical and scientific analysis. Scientific and organizational period of becoming is characterized. The main domestic center for the study of meteorology in the first quarter of the twentieth century is indicated. Particular attention is focused on the 1918-1927 years. It has been observed on the role of one of its organizers – V. Poritsky. His contribution to the development of meteorology is observed.

Keywords: meteorology; weather service; causes; becoming; center; V. Poritsky.

© Чепурда Г. М., 2015

Дата надходження статті до редколегії 07.09.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Котляр Ю. В.;*
д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.